

ANTON POKRIVČÁK

**OD IDEOLÓGIE K HUMANITE – LITERÁRNA
KOMPARATISTIKA V 21. STOROČÍ****Abstrakt**

Príspevok analyzuje stav literárnej komparatistiky vo vzťahu k všeobecným tendenciám vo vývine literárnej vedy v druhej polovici 20. storočia a na začiatku 21. storočia. Poukazuje na prirodzenú zviazanosť porovnávacieho skúmania literatúry s niečím, čo presahuje zameranie sa len na texty, či už v podobe národného, etnického, politického alebo ideologického princípu. Ideologické prístupy k literatúre sa prejavujú najmä v americkom ponímaní porovnávej literárnej vedy, ako je to vyjadrené v posledných správach Americkej asociácie porovnávej literatúry ACLA. Perspektívu do budúcnosti pre porovnávaciu literatúru autor vidí v priklone k estetickej jednote všeľudskej humanity vyjadrenej naprieč heterogénnym kultúrnym spektrom.

Abstract**FROM IDEOLOGY TO HUMANITY – COMPARATIVE LITERARY STUDIES IN THE 21st CENTURY**

The paper is an analysis of the state of comparative literature with regard to general tendencies in literary scholarship in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. It points to natural relatedness of comparative literary studies with something that exceeds preoccupation only with the texts, either in the form of the national, ethnic, political or ideological principle. Ideological approaches to literature are manifested especially in the American understanding of comparative literary studies, as expressed in the last ACLA State of the Discipline Reports. The author sees the future perspective for comparative literature in the shift towards aesthetic unity of universal humanity expressed across heterogeneous cultural spectrum.

Kľúčové slová

porovnávacía literatúra ■ ideológia ■ humanita ■ kríza

Key words

comparative literature ■ ideology ■ humanity ■ crisis

Nedávno vyšla vo vydavateľstve Routledge kniha *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*.¹ Jej autormi sú významní súčasní komparatisti zo Španielska a USA. Aj keď názov tejto monografie nie je v ničom zvláštny (ide zrejme o úvod do štúdia porovnávacej literatúry), len zbežný pohľad na obsah nám naznačí, že okrem uvedenia do štúdia tejto disciplíny tu máme zrejme do činenia aj s uvedením v zmysle „predstavenia“ porovnávacej literatúry. Načo ju však predstavovať? Nemáme tu predsa porovnávaciu literatúru v takej alebo onakej podobe už dávno – od počiatkov 19. storočia? Máme aj nemáme. Je totiž všeobecne známe, že história tejto disciplíny je neobyčajne pohnutá, viac ako iné súčasti literárnej vedy. Na rozdiel od literárnej histórie, teórie a kritiky, ak sa budeme držať klasického delenia, porovnávacia literatúra prekonala obdobia hľadania svojej vlastnej tváre, obdobia boomu (štyridsiate až osemdesiate roky 20. storočia), ale aj krízy² a „smrti“³. Zdá sa teda, že je to skôr predstavenie porovnávacej literatúry ako fenoménu, ktorý sa doslova druhýkrát narodil. Mojmím cieľom v tomto príspevku však nie je podrobná analýza tejto publikácie, ale skôr jej využitie ako odrazu k niekoľkým reflexiám nad postavením a úlohou porovnávacej literatúry v súčasnosti, k jej „aplikácii“ na nové trendy prevládajúce v literárnej vede.

Ak sa pozrieme na dianie v súčasnej literárnej vede, môžeme takmer bez pochybností konštatovať, že najmä na Západe už nemožno hovoriť o literárnej vede, pretože to, čoho sme v súčasnosti svedkami, nie je ani vedecké, ani literárne. Klasické zameranie sa na texty sa z literárnovedných diskurzov vytratilo nástupom postštrukturalizmu niekedy začiatkom sedemdesiatych rokov 20. storočia a bolo nahradené takmer posadnutosťou mimoliterárnymi javmi – ich identifikáciou a následnou re-interpretáciou literárnymi vedcami v kontexte literárnych diel. Podľa viacerých (tradičnejšie zameraných) odborníkov to znamená úpadok seriózneho skúmania literárnych diel na úkor ideologizácie a politizácie. V článku *Who ruined the humanities?* publikovanom vo Wall Street Journal Lee

¹ DOMÍNGUEZ, César – VILLANUEVA, Darío – SAUSSY, Haun: *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*. New York: Routledge, 2014.

² Pozri napr. WELLEK, René: *The Crisis of Comparative Literature*. In: WELLEK, René: *Concepts of Criticism*. New Haven and London: Yale University Press, 1964, s. 282–295 alebo SPIVAK, Gayatri: *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press, 2003.

³ BASSNETT, Susan: *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell, 1993, s. 47.

Siegel napr. otvorene tvrdí, že súčasná literárna teória, ten „*figový list priemernosti*“, je zodpovedná za pomalý úpadok formálneho štúdia kníh, ktoré „*kultivujú empatiu, zvedavosť, estetický vkus a morálnu vycibrenosť*“.⁴

Extrémny posun od literárnosti k mimoliterárnosti (a následná ideologizácia a politizácia štúdia literatúry) je kontext, v ktorom je potrebné sledovať aj osudy porovnávacej literatúry. Je to však o to zaujímavejšie, že porovnávacia literatúra bola vo svojej podstate vždy niečo viac než len zdroj čistej estetickej vyvodzujúcej sa, povedané novokriticky, z objektivizovanej literárnosti literárneho diela. Jej hlavným motorom aj brzdou zároveň bola už od počiatkov idea národa a národnej literatúry a kultúry. Táto mimoliterárnosť jej zostala aj v obdobiach kulminácie štrukturalistických výbojov, dokonca aj v intelektuálnej klíme po skončení druhej svetovej vojny, ktorá doslova nútila literárnych vedcov orientovať svoju pozornosť na niečo opačné, než na ideu národa, pretože tá bola po vojnovnej kataklizme diskreditovaná. Avšak aj v tomto období tzv. zlatého veku v porovnávacom skúmaní literatúry, komparatistika, najmä v USA, mohla získať všetky duchovné aj materiálne zdroje od vlády len vďaka tomu, že inherentne tematizovala mimoliterárnosť vo forme protikladu (americkej) demokratickosti a prirodzene predpokladanej cudzej (inej) autoritatívnosti.

Túto previazanosť porovnávacej literatúry s inými kontextami veľmi jasne pochopil už René Wellek, ktorý ju vo svojom príspevku prednesenom na 2. kongrese medzinárodnej asociácie porovnávacej literatúry roku 1958 v USA pomenoval ako krízu literatúry.⁵ Wellek však nebol proti konceptu národného v skúmaní literatúry, ale zdôrazňoval nevyhnutnosť chápania porovnávacej literatúry ako súčasť všeobecnej literatúry, ktorá by mala mať svoj jasne stanovený predmet a metodológiu výskumu a nemala by byť kontaminovaná inými disciplínami. Verný svojej minulosti a blízky kontaktom s členmi ruskej formálnej školy a neskôr pražského štrukturalizmu, Wellek prirodzene identifikoval „literárnosť“ ako hlavnú hodnotu literárneho diela. Ako sme však už uviedli, táto hodnota sa postupne vytrácala s nástupom postštrukturalistických ideológií založených na „unikátnom“ chápaní teórie jazykového znaku. Wellek to považoval za veľmi negatívny jav a reagoval na to v neskorších

4 SIEGEL, Lee: *Who Ruined the Humanities?* The Wall Street Journal, July 12, 2013. Dostupné na: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323823004578595803296798048>

5 WELLEK, René: *The Crisis of Comparative Literature*. Op. cit., s. 282–295.

štúdiách so symptomatickými názvami: *Útok na literatúru*⁶ a *Deštrukcia literárnej vedy*⁷.

Za jedného z hlavných „zodpovedných“ za tento posun v teoretickej oblasti, odhliadnuc od komplexnosti spoločensko-politických fenoménov ovplyvňujúcich literárnu vedu po druhej svetovej vojne – smerujúcich ku všeobecnej, metaforicky povedané, „de-etatizácii“ kultúrnych hodnôt tzv. západnej civilizácie a ich ideologickej re-formulácii ex-centrickými skupinami a komunitami – sa považuje dekonštruktivizmus a jeho teoretický aparát, ktorý to všetko umožnil svojím vysoko paradoxným diskurzom, teda teoreticky náročným konceptuálnym jazykom argumentujúcim nemožnosť existencie epistémy. Za dôvod krízy v oblasti porovnávacej literatúry to považuje aj jeden z autorov uvedenej publikácie: „*Napriek intelektuálnej precíznosti myslenia Jacquesa Derridu a Paula de Mana, musíme uznať, že triumf redukcionistických dekonštruktivistických čítaní mal negatívny efekt na prestíž literatúry v akademických kurikulumoch, v ktorých sa až dovtedy považovali belles-lettres za nevyhnutný element všeobecného humanistického vzdelania vo sfére etiky, výrazu, estetiky, ako aj všeobecného vedenia.*“⁸

Villanueva ďalej zdôrazňuje, že dekonštruktivizmus vlastne vytvoril vákuum, v ktorom sa začali zakoreňovať kultúrne štúdiá, ktoré, ako na to dávnejšie upozornil George Steiner, pomohli vytvoriť akademickú kultúru s dominujúcim registrom „*sekundárnosti a parazitickosti*“.⁹ Toto podľa Villanuevu spôsobilo stratu centrálnej úlohy literárnej tradície, v rámci ktorej bola situovaná aj porovnávacia literatúra.

Trajektóriu pohybu porovnávacej literatúry možno výrazne vidieť aj na tzv. „správach“ Americkej asociácie porovnávacej literatúry ACLA. Pokiaľ prvé správy, tzv. Levinova z roku 1965 a Greenova z roku 1975 sa zaoberali technickými záležitosťami vytvárania kurzov a katedier porovnávacej literatúry na amerických univerzitách, a Greenova okrem iného videla aj problém v prílišnej interdisciplinárnosti, Bernheimerova správa

⁶ WELLEK, René. *The Attack on Literature*. In: WELLEK, René: *The Attack on Literature and Other Essays*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, s. 3–18.

⁷ Wellek, René: *Destroying Literary Studies*. *The New Criterion* 2 (1983), s. 1–8.

⁸ DOMÍNGUEZ, César – VILLANUEVA, Darío – SAUSSY, Haun: *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*. Op. cit., s. 11. [Z angl. prel. A. P.]

⁹ Citované podľa DOMÍNGUEZ, César – VILLANUEVA, Darío – SAUSSY, Haun: *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*. Op. cit., s. 12.

z roku 1993¹⁰ situovala porovnávaciu literatúru práve do tejto oblasti, tvrdiac, že porovnávaná sa teraz robia medzi západnými a ne-západnými kultúrami, medzi kultúrnymi konštruktmi rozličných disciplín, medzi sexuálnymi orientáciami, medzi módmi zvýznamňovania vychádzajúcimi z príslušnosti k rase alebo etniku atď. „*Tieto spôsoby kontextualizácie literatúry v rámci expandovanej oblasti diskurzu, kultúry, ideológie, rasy a rodu sa tak líšia od starých modelov štúdia literatúry podľa autorov, národov, období a žánrov, že termín 'literatúra' možno nie je adekvátnym na charakterizovanie nášho predmetu výskumu.*“¹¹ Tento rozšírený záber autor ešte viac zdôrazňuje tvrdením, že „[l]iterárne javy už nie sú exkluzívnym stredobodom našej disciplíny“ a že „literárne texty sa v súčasnosti považujú za jeden diskurzívny postup medzi inými, v komplexnom, pohyblivom a často protikladnom rámci kultúrnej produkcie“.¹² V časti nazvanej Program graduálneho štúdia, obsahujúcej odporúčania pre tvorbu študijných programov, správa hovorí, že toto rozšírenie záberu nemusí nevyhnutne znamenať upustenie od „*detailnej analýzy rétorických, prozodických a iných formálnych vlastností*“, ale len reflektovanie aj „*ideologických, kultúrnych a inštitucionálnych kontextov, v ktorých sa tvoria významy*“.¹³

Bernheimerova správa vyšla aj knižne ako súčasť publikácie nazvanej *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism* a prirodzene vyvolala rôzne reakcie – od výsostne pozitívnych až k výsostne negatívnym – podľa toho, na ktorej strane kultúrnej vojny (ktorá sa v americkej literárnej vede začala koncom šesťdesiatych rokov a trvá v podstate doteraz) určitý autor stál. Napriek rozličným reakciám by sme však s určitou mierou zovšeobecnenia mohli tvrdiť, že bola charakteristickým výrazom amerického prístupu k literárnej vede, obohateným o punc oficiálnosti.

Ďalšou správou bola tzv. Saussyho správa z roku 2004, ktorá tiež vyšla (spolu s reakciami na ňu od iných významných literárnych vedcov) ako súčasť knižnej publikácie nazvanej *Comparative Literature in an Age of Globalization*.¹⁴ Aj keď v nej Saussy kritizuje prílišné zameranie sa Bernheimerovej správy na mimoliterárne, najmä v podobe kultúrnych štúdií,

¹⁰ Všetky tri správy pozri v BERNHEIMER, Charles (ed.): *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1995.

¹¹ Ibidem, s. 42.

¹² Ibidem, s. 42.

¹³ Ibidem, s. 43.

¹⁴ SAUSSY, Haun (ed.): *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.

čo vlastne odsúva literatúru do pozície sekundárneho diskurzu a v prvej časti lamentuje na osudom porovnávacej literatúry, ktorá ponúkla iným disciplinám svoje teoretické inštrumentárium (najmä koncepty komparatívnosti, interdisciplinárnosti a inakosti) na úkor svojho vlastného prospechu, kvalitatívne sa vlastne nikde neposúva.

Saussy o porovnávacej literatúre rozmýšľa tradične (eurocentricky?) v podstate len v prvej časti správy, v ktorej nachádzame určité historické a metodologické zamyslenie sa nad podmienkami vzniku porovnávacej literatúry, nad jej komplikovaným vzťahom k národným literatúram, potenciálnym smerovaním k svetovej literatúre, ako aj uvažovanie o predmete komparatívneho skúmania: Na základe čoho porovnávame? – Existuje nejaké tertium comparationis? – Čo hľadáme? – Všetľudský ideál humanity a jeho reprezentáciu v jednotlivých dielach? – Literárnosť? – Máme k dielam pristupovať z tematického hľadiska a skúmať vyjadrenie jednotlivých motívov v temporálne a teritoriálne oddelených dielach? Výsledkom týchto úvah je, že autor spochybňuje každý zo spomenutých javov ako konštitutívnu vlastnosť porovnávacej literatúry definujúcu jej odlišnosť od iných literárnovedných disciplín. Z tejto analýzy, ale aj z jeho neskorších vyjadrení v podstate vyplýva, že nie je možné určiť špecifickosť porovnávacej literatúry ako samostatnej vedeckej disciplíny. Všetci vraj vieme, čo je porovnávacie skúmanie literatúry, keď to robíme, ale ak by sme to mali jasne definovať, tak máme problém. Porovnávacia literatúra je teda podľa Saussyho aj teraz v kríze, od svojho počiatku bola stále v kríze, pretože jej predmet je vágny, na rozdiel od národných literatúr, ktorým idea „národného“ dáva omnoho jasnejšie hranice.

V druhej časti správy vidíme práve pokračujúce prepojenie literatúry, a teda aj porovnávacej literatúry, v americkom myslení s inými, ale predsa len mimoliterárnymi determinantmi. Jej názvy sú taktiež symptomatické: Éra unipolarity, Éra nerovnosti, Éra inštitucionálnej transformácie, Éra informácií. V každej z týchto ér Saussy vidí pre porovnávaciu literatúru priestor na „straty aj nálezy“. V žiadnej sa však nedostáva na úroveň svojej špecifickosti a nezávislosti od ideologických kontextov.

Zatiaľ posledná správa ACLA podľa ich oficiálnej webovej stránky „predstavuje otvorenú výzvu na recenzované príspevky v piatich rozličných oblastiach“.¹⁵ Znova – už len zbežný pohľad na názvy príspevkov nám jasne ukazuje, ktorým smerom by sa táto disciplína mala podľa predstáv amerických komparatistov uberať. Ani jeden totiž nemožno ani zd’a-

¹⁵ ACLA: *State of the Discipline Report*. Dostupné na <http://www.acla.org/about/state-discipline-report>

leka charakterizovať ako príspevok, ktorý by volal po návrate k skúmaniu primárne literárnych fenoménov. Veľmi zaujímavým je v tomto zmysle príspevok, ktorého autorom je Michael Swacha nazvaný *Comparing Structures of Knowledge*.¹⁶ Poukazujúc na príhovor prezidenta ACLA Aliho Behdada, Swacha zdôrazňuje, že literatúra by mala byť pri komparatívnych skúmaniach sekundárnou záležitosťou, oveľa dôležitejším je tzv. komparatívne naladenie (*comparative frame of mind*). Západná veda sa podľa neho až príliš spolieha na racionalistické zdôvodnenie sveta, avšak to je len jedným z mnohých videní reality, bohužiaľ už viac storočí považovaným za jedine správne. Ako príklad paralelnej existencie rôznych videní sveta, rôznych „štruktúr vedenia“ aj vo vnútri tzv. západnej kultúry uvádza svoje vlastné interdisciplinárne výskumy modernistického románu Jamesa Joycea *Ulysses*, ktorý podľa neho tematizuje nepoznateľné (alebo nie objektívne spoznatelné) na báze niečoho podobného, ako sú vo fyzike kvantové javy. Literárne a neliterárne javy sa dostávajú do veľmi blízkeho kontaktu aj v iných príspevkoch, napr. z oblasti v súčasnosti moderných *animal studies*¹⁷ alebo tradičného zneužívania literatúry na ideologické a politické účely.¹⁸

Aký by sme z toho mohli vytvoriť záver? Súčasná doba je nepochybne dobou ideológií – nielen v politike, ale aj v literatúre a kultúre. Ak však pre literatúru, a teda aj tú komparatívnu, existuje nádej do budúcnosti, musí sa, napriek zmeneným kontextom súčasného bytia, separovať od ideologických kontextov a vrátiť k širšie poňatej „literárnosti“. Jednou z ciest takéhoto návratu je pre nás myslenie už spomenutého Paula de Mana (kolegu Reného Welleka a neskôr pracovníka Katedry komparatívnej literatúry na Yale University, ktorú Wellek založil). Aj keď bol totiž dekonštruktivizmus charakterizovaný ako teória, ktorá poškodila súčasnú literárnu vedu zdôrazňovaním vyprázdnenosti zmyslu literárnych textov, dielo de Mana má okrem indeterminácie aj silný existenciálny podtón, ktorým ako keby sa podvedome bránil dekonštruktivistickému „pan-relativite“. Jeho analýzy fenoménu romantizmu, prírody a spirituality v dielach

¹⁶ SWACHA, Michael: *Comparing Structures of Knowledge*. In: State of the Discipline Report. Dostupné na <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/comparing-structures-knowledge-0>

¹⁷ GENNARO, Mara de: *Love Stories, or, Multispecies Ethnography, Comparative Literature, and their Entanglements*. In: State of the Discipline Report. Dostupné na <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/love-stories-or-multispecies-ethnography-comparative-literature-and-their-entanglements>

¹⁸ POZRI HASSAN, Salah D.: *Academic Boycott*. In: State of the Discipline Report. Dostupné na <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/academic-boycott>

rôznych európskych básnikov sú primárne komparatívnym skúmaním módov vyjadrenia ľudskej imaginácie. Toto by mohlo byť aj predmetom, ktorému by sa mohla komparatívna literatúra venovať v celosvetovom meradle. Teda nie tematizácii úlohy literatúry v ideologických kontextoch, pretože „*ideológia je pomýlenie si lingvistickej reality s prírodnou, referencie s fenomenalizmom*“,¹⁹ ale opätovnému akcentovaniu „podrobného čítania“ „s cieľom identifikácie estetickej jednoty“²⁰ a všeľudskej humanity naprieč heterogénnym kultúrnym spektrom.

Literatúra

- ACLA: State of the Discipline Report*. Dostupné na <http://www.acla.org/about/state-discipline-report>.
- BASSNETT, Susan: *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell, 1993.
- BERNHEIMER, Charles (ed.): *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1995.
- DOMÍNGUEZ, César – VILLANUEVA, Darío – SAUSSY, Haun: *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*. Routledge, 2014.
- GENNARO, Mara de: *Love Stories, or, Multispecies Ethnography, Comparative Literature, and their Entanglements*. In: State of the Discipline Report. Dostupné na <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/love-stories-or-multispecies-ethnography-comparative-literature-and-their-entanglements>.
- HASSAN, Salah D.: *Academic Boycott*. In: State of the Discipline Report. Dostupné na <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/academic-boycott>.
- SAUSSY, Haun (ed.): *Comparative Literature in an Age of Globalization*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2006.
- SIEGEL, Lee: *Who Ruined the Humanities?* The Wall Street Journal, July 12, 2013. Dostupné na: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323823004578595803296798048>
- SPIVAK, Gayatri: *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press, 2003.
- SWACHA, Michael: *Comparing Structures of Knowledge*. In: State of the Discipline Report. Dostupné na <http://stateofthediscipline.acla.org/entry/comparing-structures-knowledge-0>
- WELLEK, René: *Destroying Literary Studies*. The New Criterion 2 (1983), s. 1–8.
- WELLEK, René. *The Attack on Literature*. In: WELLEK, René: *The Attack on Literature and Other Essays*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, s. 3–18.

¹⁹ DE MAN, Paul: *The Resistance to Theory*. University of Minnesota Press, 2002, s. 11.

²⁰ DOMÍNGUEZ, César – VILLANUEVA, Darío – SAUSSY, Haun: *Introducing Comparative Literature: New Trends and Applications*. Op. cit., s. 18.

WELLEK, René: *The Crisis of Comparative Literature*. In: Wellek, René: *Concepts of Criticism*. New Haven and London: Yale University Press, 1964, s. 282–295.

prof. PhDr. Anton Pokrivčák, PhD.

Katedra anglistiky a amerikanistiky FF UKF v Nitre
apokrivcak@ukf.sk

